

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

КІНДЮК КСЕНІЯ БОРИСІВНА

УДК 340.15(470)«1874/1953»: (343.97 + 343.81)

**ПРАВОВА СПАДЩИНА М.М. ГЕРНЕТА ЯК РОЗВИТОК
СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія»,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор
Крестовська Наталя Миколаївна,
Міжнародний гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Кельман Михайло Степанович,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права;

кандидат юридичних наук

Каленюк Оксана Миколаївна,
Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,
завідувач кафедри богослов'я, загальноправових та суспільствознавчих дисциплін
імені Академіка УАН Івана Луцького

Захист відбудеться «27» червня 2017 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля
Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Є. Коновальця, 35

Автореферат розісланий «24» травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Зварич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із стратегічних завдань, які стоять перед Україною на шляху до європейської спільноти, є реформування правової системи, при тому не тільки її нормативного компонента. Як показала практика правотворення та правозастосування останніх років, саме по собі законодавство не здатне забезпечити реалізацію прав та обов'язків суб'єктів права і протидіяти правопорушенням. Зокрема, корінного перегляду потребує правова доктрина, яка значною мірою несе на собі відбиток нормативізму попереднього етапу розвитку національного права. У цьому суттєву допомогу може надати соціологічний підхід з урахуванням історичного досвіду, накопиченого українськими та зарубіжними вченими. До числа таких вчених належить доктор юридичних наук, професор Михайло Миколайович Гернет (1874-1953 рр.). Ім'я цього вченого широко відоме завдяки підготовці ним п'ятитомної «Історії царської тюрми», але при цьому залишаються в тіні його здобутки у розробці спеціальних правових теорій, зокрема, соціології кримінального права. У дореволюційний період вченим було опубліковано значну кількість робіт, присвячених цій проблемі, за які він отримав премію та золоту медаль Російської Академії наук (1916 р.). Протягом 1920-х рр. вчений продовжив свої дослідження соціальних причин злочинності в межах заснованої ним мережі науково-дослідних установ. Але тоталітарний режим, який утвердився в СРСР наприкінці 1920-х рр., в юридичній науці позначився офіційною забороною на соціологічні правові дослідження. І лише з середини 1950-х рр. було відновлено дослідження у цій сфері, при тому у багатьох випадках наукові дослідження радянських вчених ґрунтувалися на доктринальних підходах, запропонованих М.М. Гернетом. Свою актуальність вони зберігають до сьогодні і можуть сприяти розвитку соціологічного підходу в юриспруденції загалом і спеціальної теорії кримінального права, зокрема, що є важливим напрямом реформування правової системи України.

Актуальність теми зумовлена й тим, що на сьогодні відсутні монографічні дослідження наукової спадщини М.М. Гернета.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тем науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011-2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (ДРН 0110U00671) та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (ДРН 0116U001842), а також комплексної теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції» кафедри загальнотеоретичної юриспруденції, затвердженої протоколом № 8 вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» від 18.03.2016 р.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження правової спадщини М.М. Гернета як розвиток соціологічного підходу у

юриспруденції та розробка пропозицій стосовно використання наукових здобутків в сфері соціології права.

Поставлену мету конкретизовано в таких *задачах*:

- розкрити особливості формування М.М. Гернета як соціолога права;
- визначити основні напрями наукової діяльності М.М. Гернета;
- виявити внесок М.М. Гернета у формування соціологічного підходу та історичної динаміки соціології права;
- з'ясувати погляди М.М. Гернета на історію використання та необхідність скасування смертної кари;
- розкрити сутність та основні положення соціологічної правової теорії М.М. Гернета;
- дослідити внесок М.М. Гернета у використання соціологічного підходу в соціології кримінального права;
- запропонувати шляхи використання наукової спадщини М.М. Гернета у сучасній юриспруденції.

Об'єктом дослідження є становлення та розвиток соціологічного підходу в юриспруденції.

Предметом дослідження є правова спадщина М.М. Гернета як розвиток соціологічного підходу в юриспруденції.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційного дослідження включала загальнонаукові та спеціально-наукові принципи і методи, властиві сучасному періоду розвитку юриспруденції.

В основу роботи покладено принцип історизму, який дозволив дослідити напрями наукових досліджень М.М. Гернета з урахуванням об'єктивних закономірностей суспільно-історичного процесу та юриспруденції як його складової.

Діалектичний метод (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4) дозволив проаналізувати процес формування соціологічного напрямку у зв'язку з історико-правовою реальністю та простежити еволюцію поглядів М.М. Гернета на злочинність як соціальне явище; юридико-біографічний метод (підрозділ 1.3) – використано з метою з'ясування зв'язку між біографією та науковими поглядами вченого, та впливу на його особистість різних наукових шкіл; системний метод (підрозділи 2.3, 3.3) використано для дослідження наукової спадщини М.М. Гернета як цілісної системи поглядів з визначенням їх взаємозв'язку та їх зумовленості; порівняльно-правовий метод (підрозділи 2.1, 2.4) дав можливість зіставити соціологічну теорію М.М. Гернета з іншими тогочасними концепціями та поглядами; методи індукції та дедукції дозволили оцінити наукові положення М.М. Гернета стосовно скасування смертної кари (підрозділи 2.3, 3.3) та можливість перевиховання злочинців за допомогою змін в системі покарань (підрозділ 3.4). За допомогою методу наукової абстракції досліджувалась методика, застосована М.М. Гернетом при вивченні факторів злочинності (підрозділ 3.2).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених з історії держави і права, історії політичних і правових учень, юридичної біографістики та галузевих юридичних наук, серед яких:

Т.Г. Андрусак, Л.П. Арнаутова, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, Т.В. Варфоломеєва, М.А. Дамірлі, В.В. Дудченко, І.А. Ісаєв, С.В. Ківалов, І.С. Канзафарова, О.Л. Копиленко, І.В. Корнієнко, Н.М. Крестовська, Р.А. Майданик, О.С. Мельничук, Л.М. Мудриєвська, І.В. Музика, Ю.М. Оборотов, П. М. Рабінович, О. Д. Святоцький, О.Ф. Скакун, В.О. Томсинов, І.Б. Усенко, Є.О. Харитонов, Ю.С. Шемшученко, О.Н. Ярмиш.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше проведено дослідження наукової спадщини М.М. Гернета як розвитку соціологічного підходу в юриспруденції. Наукову новизну дисертації та особистий внесок автора характеризують такі результати дослідження:

уперше:

– науково-юридична спадщина М.М. Гернета представлена як результат розроблення та використання вченим соціологічного підходу до права загалом і кримінального права зокрема, що дало йому змогу представити кримінальне право як інструмент охорони класових інтересів, а злочинність – як наслідок дії соціальних трансформацій та соціальних факторів, серед яких основне місце займають умови життя, спадковість, можливість отримання праці, ціни на хліб;

– створено наукову біографію М.М. Гернета та запропоновано періодизацію його наукової діяльності: 1) 1893–1902 рр. – навчання в Московському університеті, початок викладацької роботи, отримання звання приват-доцента; 2) 1902–1904 рр. – наукове стажування за кордоном, ознайомлення з науковими працями представників класичної, антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права; 3) 1904–1911 рр. – приват-доцент Московського університету, початок активної наукової діяльності у сфері соціології, захист дисертації «Соціальні фактори злочинності»; 4) 1911–1919 рр. – педагогічна діяльність у різних навчальних закладах; 5) 1919–1942 рр. – педагогічна робота на посаді професора кафедри кримінального права Московського університету, підготовка низки теоретичних праць у сфері кримінального права, початок збору статистичної інформації стосовно злочинців, створення «Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності», переклад та систематизація зарубіжних матеріалів з проблем злочинності для Управління міліції м. Москви; 6) 1942–1953 рр. – професор юридичного факультету Московського університету, робота над монографією «Історія царської тюрми»;

– з'ясовано погляди М.М. Гернета на смертну кару, згідно з якими: цей вид покарання носить класовий характер і використовувався в різні історичні часи як засіб залякування та захисту економічних інтересів правлячих класів; застосування смертної кари негативно впливає на суспільство, оскільки підвищує рівень агресивності в суспільстві, не зменшує кількості злочинів, а в деяких випадках навіть стимулює нові злочини;

удосконалено:

– концептуальні положення М.М. Гернета стосовно впливу окремих соціологічних факторів на види та кількість вчинених злочинів;

– знання, на підставі зібраних архівних матеріалів, стосовно діяльності Одеського Кабінету з вивчення особистості злочинця та злочинності, який працював за методикою М.М. Гернета;

дістали подальшого розвитку:

– підходи М.М. Гернета в розробку соціальних заходів у вигляді покращення умов життя, праці та системи освіти, які сприяють зменшенню кількості злочинів, вживання алкоголю, наркотичних засобів, кількості самогубств;

– знання стосовно досліджень М.М. Гернета щодо ставлення різних верств населення до смертної кари;

– положення, сформульовані М.М. Гернетом, стосовно історії використання соціологічного підходу представниками європейських шкіл, українських та російських науковців;

– знання стосовно розробок М.М. Гернета про те, що перемога депутатів соціалістів на конкретних округах не змінила кількості скоєних в них злочинів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у: *науково-дослідній роботі* з історико-правової проблематики, зокрема у розробці історії кримінального права дореволюційного та радянського періодів, історії кримінології та пенітенціарної служби; *навчальному процесі* – для проведення занять з навчальних дисциплін: історія кримінального права, кримінологія, спецкурсів із соціології кримінального права, пенітенціарної служби; *правовиховній діяльності* – з метою підготовки комплексу заходів, направлених на запобігання злочинам, алкоголізму, наркоманії та самогубству.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у *науково-дослідну діяльність* – висновки та пропозиції увійшли до звіту «Моніторинг причин та умов, які впливають на стан криміногенної ситуації у державі та її регіонах у 2016 році» (державний реєстраційний номер 0116U001143) підготовленого у Державному науково-дослідницькому інституті МВС України (акт впровадження від 25.01.2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданні кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», де була виконана дисертація, а також були оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Духовні засади сучасного правогенезису» (29–30 листопада 2013 р., м. Миколаїв); «Ольвійський форум-2014: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (2014 р., м. Миколаїв); «Поняття та категорії юридичної науки» (18 листопада 2014 р., м. Київ); «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у ХХ ст.» (30–31 січня 2015 р., м. Запоріжжя); «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (3–4 квітня 2015 р., м. Дніпропетровськ); «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (15–16 травня 2015 р., м. Одеса); «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (20 травня 2016 р., м. Одеса); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Юридична осінь 2014 року»

(14 листопада 2014 р., м. Харків); «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (12–13 грудня 2014 р., м. Херсон).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено в 15 наукових публікаціях, зокрема в 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 1 статті – в науковому виданні іншої держави та 9 тезах доповідей за матеріалами конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 197 сторінки, з них основного тексту – 178 сторінок, додатки – 2 сторінки, список використаних джерел – 17 сторінок (177 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт і предмет, мету та задачі, охарактеризовано його наукову новизну та практичне значення, подано відомості про апробацію та публікації результатів дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження правової спадщини М.М. Гернета» містить чотири підрозділи, в яких охарактеризовано історіографію та джерельну базу дослідження, визначено методологію дослідження, подано наукову біографію вченого, визначено основні напрями наукової та організаційної діяльності М.М. Гернета.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукового дослідження теми в українській та зарубіжній літературі»* масив попередніх досліджень поділено на дві групи. До першої належать праці, присвячені науковій спадщині та творчому шляху вченого (праці С.В. Анощенкової, О.М. Блохінцева, О.А. Герцензона, Д.П. Захарова, І. І. Карпеця, А.А. Піонтковського, В.В. Сизової, О.В. Сокальської, П.О. Філіппова, М.Д. Шаргородського та В.В. Щукіна). Друга група досліджень включає праці з історії соціології права, пенітенціарної служби, застосування смертної кари, криміналістики, що містять відомості щодо внеску М.М. Гернета в соціологію права (праці Г.А. Агаєва, М.І. Бажанова, В.І. Бочкарьової, Я.І. Гілінського, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.В. Панкратова, І.П. Рушенка, Ф.Ю. Сафіна, А.Б. Сахарова, В.І. Тютюгіна, О.В. Харитонова, Є.В. Шевченка). Утім, серед досліджених праць відсутні такі, що повністю присвячені внеску М.М. Гернета в розробку соціологічного підходу в юриспруденції.

У *підрозділі 1.2 «Методологія та джерельна база дослідження»* розкрито наукові підходи, методи, принципи, прийоми та засоби дослідження правової спадщини М.М. Гернета. За допомогою принципу історизму вивчалися основні етапи становлення та розвиток наукових поглядів М.М. Гернета у зв'язку суспільно-політичними процесами. Серед наукових підходів дослідження використано системний та об'єктивний. За допомогою системного підходу розглядався внесок М.М. Гернета у вивчення соціологічних факторів злочинності

як цілісної системи, яка залежить від комплексу взаємопов'язаних елементів. Використання об'єктивного підходу дозволило дослідити творчий доробок ученого в соціологію права без ідеологічних нашарувань та штампів, які були властиві радянському періоду. При виконанні дисертаційної роботи використовувався юридико-біографічний метод, який дозволив розглянути творчий шлях М.М. Гернета, особливості підготовки наукових праць та показати вплив представників західноєвропейської соціологічної школи на напрямки досліджень ученого. В роботі використовувався діалектичний метод, який забезпечив вивчення правової спадщини М.М. Гернета як розвитку соціологічного підходу з урахуванням загальних законів пізнання та потребував поєднання діалектики з матеріалістичним розумінням історії. Це дало змогу реконструювати процес становлення наукових поглядів ученого в умовах різних суспільно-політичних процесів та явищ. Структурно-функціональний метод забезпечив вивчення структурних зв'язків між окремими напрямками наукових досліджень, які проводилися М.М. Гернетом та були об'єднані в єдине ціле за одним критерієм, в якості якого використовувалися дослідження у сфері соціології права. Соціологічний метод дозволив розглянути науковий доробок М.М. Гернета у з'ясування соціологічних факторів які впливають на причини злочинності, види та характер скоєних злочинів та одночасно з цим зібрати інформацію стосовно особистості злочинців і довести недоцільність використання смертної кари, тілесних покарань, тяжких умов утримання засуджених. Історико-генетичний метод допоміг здійснити оцінку досліджень М.М. Гернета стосовно історії юридичної науки, використання смертної кари, впливу ідей соціалізму на рівень злочинності в різні періоди розвитку суспільства.

Підрозділ 1.3 «Історичні етапи розвитку творчої особистості М.М. Гернета» присвячено науковій біографії М.М. Гернета. Створено періодизацію науково-творчої біографії вченого: 1893–1902 рр. – навчання в Московському університеті і початок викладацької роботи; 1902–1904 рр. – наукове стажування за кордоном, відвідування лекцій професора Ф. Ліста; 1904–1919 рр. – робота на посаді приват-доцента, професора юридичного факультету Московського університету, проведення досліджень у сфері соціології права; 1919–1942 рр. – практична праця зі створення Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності, Державного інституту з вивчення злочинності, наукові дослідження; 1942–1953 рр. – праця на посаді професора юридичного факультету Московського університету, праця над монографією «Історія царської тюрми».

Доведено, що на формування творчої особистості вченого вплинув його батько М.О. Гернет – член організації «Земля і воля». Також виявлено вплив на дослідження М.М. Гернета ідей Ф. Ліста, Е. Феррі, Н. Колляні, Г. Тарда.

У *підрозділі 1.4 «Основні напрямки наукової діяльності М.М. Гернета»* представлено: дослідження з використання соціологічного підходу в юридичній науці; історії кримінального права; розгляд системи покарань, що застосовувалася в Російській імперії, Радянському Союзі, коментарі до Кримінальних кодексів РСФРР 1922 р., 1927 р.; соціологія права, яка включала вивчення факторів злочинності, а саме вплив статі, раси, віку, сімейного стану, умов життя, бідності,

цін на хліб та сезонності, алкоголю, наркотичних засобів на кількість вчинених злочинів та розгляд заходів, спрямованих на зменшення рівня злочинності; кримінально-правова статистика, до якої входив збір статистичних даних стосовно осіб злочинців, характеру вчинених ними злочинів, збір інформації стосовно кількості випадків суїциду, порівняльна статистика стосовно кількості злочинів у великих промислових центрах та сільській місцевості, підготовка анкетних листків, проведення опитувань; психологія злочинців, яка включала спостереження за змінами їх психології, ставлення до покарань та до інших ув'язнених, причини об'єднання в злочинні угруповання, їх психологічна структура, формування злочинної моралі та правил поведінки; проблема застосування смертної кари – розгляд історії цього виду покарань, ставлення різних верств населення до нього, точка зору служителів церкви, теоретичні обґрунтування необхідності скасування цього виду покарання, аналіз історичного досвіду скасування цього покарання в різних країнах світу; злочини гітлерівців проти людяності включали в себе збір даних стосовно розміру збитку, заподіяного в часи окупації, знищення населення, культурно-історичних пам'яток та використання загарбниками заборонених міжнародним законодавством методів ведення війни шляхом масових розстрілів та взяття заручників; юридична біографістика включала в себе публікацію наукових статей, присвячених творчому шляху та внеску в юридичну науку видатних дореволюційних юристів А.Ф. Коні, В.К. Случевського, І.Я. Фойницького, М.С. Таганцева.

Розділ 2 «Розвиток соціології права у наукових працях М.М. Гернета» складається з чотирьох підрозділів, присвячених становленню соціологічного підходу в юриспруденції, вивченню соціальних факторів в праві та розробці вченим соціологічної теорії права.

У підрозділі 2.1 *«Становлення соціологічного напрямку у правознавстві в працях М.М. Гернета»* показано, що М.М. Гернет довів, що початок формування соціологічного напрямку в юридичній науці було покладено працями Ш. Монтеск'є, І. Бентама, Ч. Беккарія, Ж.-Ж. Руссо, Д.С. Мілля, а роботи А.М. Геррі поклали початок використанню статистичного методу в юридичній науці. На думку М.М. Гернета, етапом в соціології права стали ідеї Ф. Туратті щодо залежності злочинності від несправедливості соціального ладу, теорія наслідкової поведінки Г. Тарда та теорія «мікроба» Е. Феррі. Одночасно М.М. Гернет дослідив внесок російських юристів у соціологію права: М.В. Духовського, який критикував підхід представників класичної школи кримінального права; І.Я. Фойницького, який показав зв'язок між кількістю злочинів та сезонами року; М.С. Таганцева, який намагався при вивченні причин злочинів використати досягнення соціології та антропології; Л.І. Петражицького, який пояснював злочинність впливом психічного стану особи; М.М. Коркунова, який пов'язував злочинність з бідністю та недоліками системи управління.

У підрозділі 2.2 *«Розробка М.М. Гернетом методологічних засад соціології права»* розглянуто дослідницьку методологію М.М. Гернета у сфері кримінального права. За допомогою логічного методу М.М. Гернет досліджував зміст нормативно-правових актів, які передбачали застосування тортур, тілесних

покарань та доводив безглуздість їх використання. Метод індукції вчений використовував на кількісному рівні з метою узагальнення емпіричних фактів проявів злочинності, які систематизувалися з метою виявлення загальних закономірностей, а також для обґрунтування таких положень як необхідність скасування смертної кари, заборони тілесних покарань, покращення умов утримання ув'язнених. За допомогою дедуктивного методу М.М. Гернет доводив, що прояви злочинності в багатьох випадках не пов'язані з приналежністю до незаможних верств населення, а її причиною є соціальні фактори у вигляді скрутних умов життя, безробіття, а також таких чинників, як репресії з боку поліції, відсутність справедливого суду. В своїх дослідженнях М.М. Гернет використовував дедуктивний метод та доводив, що підходи представників класичної школи призводять до формального поділу суспільства на окремі шари, а право розглядається ними як абстрактна категорія без оцінки впливу на нього політичних, економічних, соціальних чинників. За допомогою методу спостереження М.М. Гернет досліджував поведінку в'язнів. За допомогою методу анкетування вчений збирав комплексну інформацію щодо особистих даних злочинців, їх психічного стану та ставлення до суспільства і системи управління. Позитивний метод (за термінологією М.М. Гернета) дав можливість ученому провести аналіз кримінального законодавства різних країн світу, розглянути історію застосування смертної кари.

У підрозділі 2.3 «Внесок М.М. Гернета у вивчення впливу соціальних факторів на злочинність» показано, що М.М. Гернетом проведено дослідження впливу соціальних факторів на кількість, види та динаміку вчинених злочинів у різних країнах. Розглянуто методику М.М. Гернета з вивчення динаміки злочинності з урахуванням таких факторів, як рівень життя, походження, ціни на хліб, вік, стать, спадковість, національність, алкоголізм, расу, фізичні фактори. Вчений виявив певні закономірності між віком злочинців та характером вчинюваних ними злочинів: неповнолітні у віці 14–20 років найчастіше вчиняють крадіжки, політичні злочини вчиняють особи віком 25–40 років, випадки шахрайства припадають на вік від 30 до 50 років. Статистичні дані щодо поділу злочинців за статтю показали, що чоловіки в середньому складають 85 % злочинців, жінки – 15 % та серед злочинів, вчинених жінками, найбільша кількість припадала на дітовбивство, отруєння, проституцію, звідництво. Статистика за національним складом показала, що серед убивць переважали вихідці з Кавказу. Щодо сімейного стану, то одружені особи вчиняли набагато менше злочинів, ніж неодружені. Спадковий фактор був не вирішальним: приблизно 30 % засуджених осіб мали батьками злочинців, алкоголіків, душевнохворих. Вплив фізичних факторів (вік, стать) М.М. Гернет оцінював як другорядний чинник, що не може істотно вплинути на злочинність. Вплив на злочинність економічних факторів пов'язаний з нерівномірним розподілом багатств, що спричиняє зuboжіння населення, злидні й страждання значної частини суспільства. Ціни на хліб впливають на загальну кількість злочинів серед яких домінують крадіжки зерна, борошна, домашніх тварин, засобів першої необхідності. За допомогою зібраних даних М.М. Гернет виявив основні соціальні

фактори, які впливають на зменшення кількості злочинів та довів можливість впливу на це небезпечне явище таких заходів, як поліпшення економічних умов життя та внесення доповнень у законодавство, направлених на ресоціалізацію та застосування більш м'яких мір покарання.

У підрозділі 2.4 «Основні положення соціологічної теорії М.М. Гернета» показано, що до змісту цієї теорії увійшли такі положення: соціальні фактори злочинності пов'язані з високим рівнем безробіття, незадовільним станом місць проживання, важким матеріальним становищем, низьким рівнем освіти населення, недоліками виховання; комплекс соціальних факторів – політичний устрій суспільства, наявність у громадян певних прав і свобод, класове розшарування, інститут приватної власності, що жорстко розділяє його на окремі групи та в кожному з верств суспільства формується певна мораль і пануючі там суспільні відносини впливають на вид і характер вчинених злочинів; антропологічні фактори не можуть бути основною причиною вчинення злочинів та справляють опосередкований вплив на поведінку конкретних осіб; наслідувальна поведінка злочинців може стимулювати формування злочинних угруповань шляхом копіювання поведінки лідера, сприяє скоєнню злочинів та формуванню психології злочинця; процес переходу від вищих верств суспільства до нижчих та навпаки може супроводжуватися вчиненням злочинів, види та характер яких залежать від вектора розвитку економіки. Вчений запропонував комплекс заходів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю шляхом змін у системі покарання, використання історичного американського досвіду утримання ув'язнених у реформаторіях, умовного засудження, умовно-дострокового звільнення, отримання освіти та створення робочих місць для осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Розділ 3 «Наукові здобутки М.М. Гернета в юриспруденції» складається з чотирьох підрозділів, у яких розглянуто питання про особливості впливу соціальної трансформації на злочинність, внесок вченого в розвиток радянської школи соціології права, погляди вченого на смертну кару та шляхи використання наукової спадщини.

Підрозділ 3.1 «М.М. Гернет про вплив соціальної трансформації на розвиток кримінального права» присвячено дослідженню М.М. Гернетом впливу соціальних трансформацій на кількість та види скоєних злочинів. З метою розгляду цієї проблеми вчений виділив чотири групи підходів: 1) відображення ідей соціалізму в правовій системі, яке показало, що злочинність породжена наявністю приватної власності, недоліками державного ладу та відсутністю справедливого суду; 2) дослідження динаміки поняття «злочин» показало наявність його постійних змін у залежності від суспільно-економічних формацій під впливом класового розшарування суспільства та такої обставини, що в різні історичні часи правляча верхівка з метою збереження своєї влади встановлювала зміст терміна «злочин» та види покарання за його вчинення; 3) моделі соціалістичного ладу в працях утопістів передбачали збереження системи покарань, до складу яких входили смертна кара, тюремне ув'язнення, тілесні покарання, конфіскація майна, земель, носіння башмаків на шії, заслання в

колонію та вигнання; 4) вплив політичної діяльності соціалістів на рівень злочинності показав, що в більшості випадків підтримка соціалістів населенням не впливає на загальний рівень злочинності, характер та види вчинених злочинів. Одночасно з цим заклики соціалістів до боротьби з буржуазією призводять до зростання злочинності у вигляді непокори владі, незаконного збереження зброї, її використання, опору поліції, знищення та підпалу майна.

У підрозділі 3.2 «Внесок М.М. Гернета в розвиток радянської школи соціології кримінального права» розкрито особливості наукових досліджень у сфері соціології права, які характеризувалися наявністю різних тенденцій. Показано, що М.М. Гернет розробив методіку анкетування для збирання даних про злочинців та вчинених ними злочинів. За пропозицією вченого було створено мережу Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності у великих промислових центрах СРСР, у тому числі в Києві, Харкові та Одесі. На основі архівних матеріалів показано, що такий Кабінет в Одесі проводив судово-медичні обстеження, хімічні, фізичні, мікроскопічні дослідження, збирав особисті дані злочинців та вивчав знаряддя злочину. Враховуючи цінність проведених за методикою М.М. Гернета досліджень, московський Кабінет у 1925 р. було перетворено на Державний інститут з вивчення злочинності при НКВС СРСР, який протягом багатьох років проводив наукові розробки пов'язані з вивченням злочинності. Одночасно з цим М.М. Гернет продовжував активні пошуки шляхів боротьби з алкоголізмом, наркоманією та суїцидами і доводив зв'язок злочинності з цими негативними явищами. Встановлення жорсткого тоталітарного режиму позначилося на сфері наукових досліджень в юридичній науці та призвело до офіційної заборони на соціологічні дослідження. Більшість з Кабінетів, які створив М.М. Гернет, було ліквідовано, частину науковців репресовано, інших звільнено. З метою подальшого проведення наукової роботи вчений починає підготовку найбільш відомої своєї праці – п'ятитомної монографії «Історія царської тюрми», в яких розглядалися деякі аспекти впливу соціальних факторів на злочинність.

У підрозділі 3.3 «Наукові погляди М.М. Гернета на смертну кару» зазначено, що учений брав активну участь у громадському русі за скасування цього виду покарання: збирав підписи, петиції, писав статті на цю тему. Наукове обґрунтування М.М. Гернетом необхідності скасування смертної кари включало: історію смертної кари; законодавства про скасування смертної кари; ставлення різних верств суспільства, політичних діячів, науковців, відомих людей до смертної кари; вплив смертної кари на злочинність. М.М. Гернет доводив, що представники правлячих класів, вищого духовенства підтримували застосування смертної кари, а представники інших класів в більшості випадків висловлювалися за її скасування. Для доказу цього положення М.М. Гернет наводив дані про голосування у німецькому Рейхстазі. Учений доводив, що: наявність смертної кари не зменшує числа злочинів; відкритий характер її виконання призводить до збільшення кількості осіб, які вчиняють тяжкі злочини; відновлення смертної кари в багатьох країнах призвело до протилежного результату.

У підрозділі 3.4 «Шляхи використання наукової спадщини М.М. Гернета у сучасній юриспруденції» на підставі теоретичних розробок ученого пропонується комплекс заходів, спрямованих на зниження рівня злочинності. Зокрема, пропонується внести зміни до діючих нормативно-правових актів в змісті яких відобразити державну підтримку громадських організацій, які займаються ресоціалізацією, забезпеченням працею осіб, звільнених з місць покарання, забезпечення соціальним житлом. Заходи з ресоціалізації пропонується проводити шляхом внесення змін до Наказу Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб» від 14.02.2006 р., в які пропонується внести доповнення стосовно можливостей безкоштовного складання державних іспитів такими особами та отримання ними відповідної робочої кваліфікації, а також внести доповнення до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17.03.2011 р. стосовно можливості знижень платежів до місцевого бюджету в разі створення робочих місць для людей, звільнених з місць покарання.

ВИСНОВКИ

Наукове завдання, вирішенню якого присвячена дисертаційна робота, полягало в дослідженні наукової спадщини М.М. Гернета як розвитку соціологічного підходу в юриспруденції. Комплексне дослідження зазначеної проблеми дало змогу зробити такі висновки.

1. Формування наукових поглядів М.М. Гернета проходило під значним впливом його батька М.О. Гернета – члена організації «Земля і воля» – та його оточення, яке складалося з революціонерів-народників. Учений з юнацьких років виявляв інтерес до юриспруденції, здобув освіту на юридичному факультеті Московського університету та отримав золоту медаль за свою дипломну працю. Одним з основних факторів, який сприяв інтересу М.М. Гернета до соціології права, стало зарубіжне стажування в Німеччині, Італії, Франції, Швейцарії і Бельгії, співпраця з відомим німецьким юристом професором Ф. Лістом та праці учених, які започаткували соціологічний напрям у дослідженні права.

2. Наукова біографія М.М. Гернета складається з таких періодів: 1) 1893–1902 рр. – навчання в Московському університеті і початок викладацької роботи; 2) 1902–1904 рр. – стажування за кордоном та знайомство з науковими працями представників класичної, кримінологічно-антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права; 3) 1904–1911 рр. – праця на посаді приват-доцента та початок активної наукової діяльності у сфері соціології права; 4) 1911–1919 рр. – науково-педагогічна діяльність у різних навчальних закладах; 5) 1919–1942 рр. – науково-педагогічна праця в Московському університеті, підготовка низки теоретичних праць у сфері кримінального права, створення Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності; 6) 1942–1953 рр. – праця на посаді

професора юридичного факультету Московського університету, робота над монографією «Історія царської тюрми».

3. Характерною рисою діяльності М.М. Гернета як вченого є багатогранність його наукових інтересів. Учений проводив дослідження за такими напрямками: а) використання соціологічного підходу в юриспруденції; б) історія кримінального права; в) соціологія юридичної науки; г) кримінально-правова статистика; д) кримінальна психологія; е) історія руху за скасування смертної кари; є) дослідження злочинів гітлерівців проти людяності; ж) юридична біографістика.

4. Теоретичні розробки М.М. Гернета, пов'язані зі скасуванням смертної кари, ґрунтуються на таких положеннях: а) використання цього виду покарання не зменшує кількості вчинених злочинів, а відкритий характер її проведення стимулює появу нових злочинців; б) відновлення смертної кари в багатьох країнах призводило до протилежного результату; в) такий вид покарання негативно впливає на моральний стан суспільства. Виявлена наявність різних підходів стосовно підтримки використання смертної кари представниками правлячих класів, представниками вищого духовенства і боротьба проти неї представниками робітників, селян, незаможних верств суспільства та нижчого духовенства.

5. Соціологічна теорія М.М. Гернета складається з таких положень: а) несправедливий суспільно-політичний лад призводить до підвищення рівня злочинності; б) антропологічні фактори у вигляді аномалій фізіології, психології та анатомічної будови не впливають на загальний рівень злочинності; в) наявність прагнення підвищити свій статус у суспільстві; г) «декласація» суспільства за термінологією Г. Тарда, пов'язана з переходом з однієї соціальної верстви до іншої; д) злочинність може бути зменшена за допомогою економічних заходів, створення робочих місць та домів для безпритульних, а також соціальних установ, підтримки шкіл, державного контролю за виробництвом.

6. Досліджено наукові підходи М.М. Гернета до вивчення впливу соціальної трансформації на злочинність, яке показало, що наявність депутатів-соціалістів у парламентах та поширення ідей соціалізму серед населення не впливала на загальний рівень злочинності. В свою чергу соціалістична пропаганда сприяє розвитку серед робочих появі профспілкових організацій, які борються за покращення умов праці, економічного стану та підвищення рівня освіти шляхом організації шкіл, курсів, гуртків. З іншої сторони заклики соціалістів до зміни суспільного ладу призводять до зростання таких злочинів, як непокоря владі, опір поліції, знищення та підпалу майна, масові заворушення.

7. Історичний розвиток радянської школи соціології права та реалізація ідей М.М. Гернета на підставі соціологічного підходу відбувалися за складною тенденцією, яка може бути розділена на три етапи: продовження та поглиблення досліджень (1917–1930 рр.); згортання наукової діяльності (1930–1953 рр.); відновлення досліджень з періоду другої половини 50-х рр. минулого століття.

8. Пропонуються наступні шляхи використання наукової спадщини М.М. Гернета у сфері ресоціалізації осіб, які відбули покарання, пов'язані з позбавленням або обмеженням волі: створення робочих місць, державна

підтримка благодійних організацій та внесення змін та доповнень до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17.03.2011 р. та до Наказу Мінпраці України «Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб» від 14.02.2006 р.

9. З метою увічнення пам'яті вченого пропонується провести у 2019 році наукові конференції в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького та Національному університеті «Одеська юридична академія», присвячені 145-річчю з дня народження вченого та запровадити стипендію імені М.М. Гернета кращому студенту за результатами наукового конкурсу у сфері вивчення історії соціології права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кіндюк К. Б. Основні напрямки наукової діяльності М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Право і суспільство. – 2014. – № 6. – С. 46–52.

2. Кіндюк К. Б. Правові проблеми використання смертної кари в творчій спадщині М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Вісник Маріупольського державного університету. – 2014. – № 8. – С. 158–164.

3. Кіндюк К. Б. Еволюція соціологічно-правових поглядів М. М. Гернета (1874–1953 рр.) на проблеми злочинності / К. Б. Кіндюк // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 9. – С. 51–56.

4. Кіндюк К. Б. Внесок М. М. Гернета в розробку соціологічної доктрини кримінального права / К. Б. Кіндюк // Право України. – 2015. – № 11. – С. 141–148.

5. Кіндюк К. Б. Теоретичні проблеми дослідження злочинності (на прикладі праць М. М. Гернета) / К. Б. Кіндюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 12. – С. 23–30.

6. Кіндюк К. Б. Научно-юридические взгляды М. Н. Гернета на социальные причины преступности / К. Б. Киндюк // *Legea si Viata*. – 2015. – № 12. – С. 41–46.

7. Кіндюк К. Б. Система наукових поглядів М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Духовні засади сучасного правогенезису : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 листопада 2013 р., м. Миколаїв. – Миколаїв, 2013. – С. 96–97.

8. Кіндюк К. Б. Внесок М. М. Гернета у дослідження покарань неповнолітніх та їх утримання згідно з монографією «Історія царської тюрми» / К. Б. Кіндюк // Ольвійський форум-2014: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Миколаїв. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 19–21.

9. Кіндюк К. Б. Кримінологічний аспект злочинності неповнолітніх у працях М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Юридична осінь 2014 року : зб. тез доп. та наук. повідомлень учасників всеукр. наук. конф. молодих учених, 14 листопада 2014 р., м. Харків. – Харків, 2014. – С. 141–143.

10. Кіндюк К. Б. Особливості юридичної відповідальності неповнолітніх у працях М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Поняття та категорії юридичної науки :

матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 18 листопада 2014 р., м. Київ. – Київ, 2014. – С. 251–254.

11. Кіндюк К. Б. Відношення духовенство до смертної кари в творчій спадщині М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 12–13 грудня 2014 р., м. Херсон. – Херсон, 2014. – С. 11–14.

12. Кіндюк К. Б. Роль М. Н. Гернета в розвитку соціології права (вторая половина XIX – начало XX в.) / К. Б. Кіндюк // Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XX ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 січня 2015 р., м. Запоріжжя. – Запоріжжя, 2015. – С. 14–16.

13. Кіндюк К. Б. Научно-юридические взгляды М. Н. Гернета на социальные причины преступности / К. Б. Кіндюк // Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 квітня 2015 р., м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 14–16.

14. Кіндюк К. Б. Соціологічний підхід до права у науковій спадщині М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 травня 2015 р., м. Одеса. – Одеса, 2015. – С. 87–89.

15. Кіндюк К. Б. Внесок М. М. Гернета у формування радянської школи соціології кримінального права / К. Б. Кіндюк // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20 травня 2016 р., м. Одеса: у 2 т./відп. ред. М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юрид. літ., 2016. Т. 1. – С. 123–125.

АНОТАЦІЯ

Кіндюк К.Б. Правова спадщина М.М. Гернета як розвиток соціологічного підходу у юриспруденції. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, Івано-Франківськ, 2017.

Досліджено біографію, творчий шлях, науково-юридичну спадщину видатного представника дореволюційної та радянської соціологічної школи кримінального права Михайло Миколайовича Гернета (1874–1953 рр.). Проведено періодизацію творчої біографії вченого та встановлено причини, які вплинули на розробку ним питань соціології права. Визначено напрями теоретичних розробок М.М. Гернета стосовно використання соціологічного підходу в юриспруденції, історії злочинності, смертної кари, соціальної трансформації та внеску в розвиток радянської школи соціології права. Розглянуті основні положення соціологічної теорії, яка з'ясовує причини злочинності у вигляді несправедливого суспільно-політичного ладу, класового розшарування, наявності прагнення особи підвищити свій статус у суспільстві, процесів зниження життєвого рівня та наявності можливості працевлаштування. Виявлено нові методологічні підходи

М.М. Гернета в процесі вивчення соціології права за допомогою застосування статистичних методів, опитування, спостереження та анкетування. З метою використання наукової спадщини М.М. Гернета запропоновано внесення змін у чинне законодавство та проведення організаційних заходів з ресоціалізації, виховної роботи з окремими групами населення.

Ключові слова: Михайло Миколайович Гернет, фактори злочинності, соціологія кримінального права, методологія юриспруденції, соціалізм, смертна кара, ресоціалізація, покарання.

АННОТАЦІЯ

Киндюк К.Б. Правовое наследие М.Н. Гернета как развитие социологического подхода в юриспруденции. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Ивано-Франковский университет права имени Короля Данила Галицкого, Ивано-Франковск, 2017.

Выполнено исследование биографии, научной и организационной деятельности выдающегося представителя дореволюционной и советской школы уголовного права Михаила Николаевича Гернета (1874–1953 гг.). Показано, что история формирования социологического подхода, научные поиски и достижения учёного представляют собой ценность для современной юриспруденции. Научно-юридическое наследие М.Н. Гернета в сфере социологии права является целостным учением, включает историю уголовного права, социологическую теорию, теоретические основы борьбы против использования смертной казни. Показано наличие семи направлений исследований, проводившихся в разные исторические периоды: в области использования социологического подхода в праве, общетеоретические разработки, уголовно-правовая статистика, проблем преступности и средств её предупреждения, уголовной психологии, обоснование нецелесообразности использования смертной казни, преступлений гитлеровцев против человечности, работы в сфере юридической биографистики. Рассмотрены подходы М.Н. Гернета к применению смертной казни, показано отсутствие позитивных последствий её использования и невозможность с помощью этого вида наказания уменьшить уровень преступности. Учёный исследовал связи между количеством преступлений и социологическими факторами преступности, в число которых входили: семейное положение, возраст, пол, наследственность, раса, физическое состояние, цены на хлеб, имущественное положение. На основании этих данных сделаны выводы о наиболее вероятных видах преступлений, совершаемых представителями различных профессий, национальностей, слоёв населения. По инициативе учёного в Москве и наиболее крупных городах СССР были созданы Кабинеты по изучению личности преступника и преступности, функционировавшие по методикам учёного, включавшим в себя сбор статистических данных, анкетирование, проведения опросов. С целью использования научного наследия М.Н. Гернета предложено

внесение изменений в действующее законодательство и проведение организационных мероприятий по ресоциализации, воспитательной работы с отдельными группами населения, усилению борьбы с алкоголизмом, наркозависимостью и противодействию суицидам.

Ключевые слова: Михаил Николаевич Гернет, факторы преступности, социология уголовного права, методология юриспруденции, социализм, смертная казнь, ресоциализация, наказание.

SUMMARY

Kindyuk K.B. M.M. Gernet's Legal Heritage as the Development of Sociological Approach to Legal Studies. – *On rights of a manuscript.*

The thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.01 – Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Galytskyy, Ivano-Frankivsk, 2017.

The thesis focuses on the biography, creative career, and academic and legal heritage of Dr. Michael M. Gernet (1874–1953), a renowned representative of pre-revolutionary and Soviet school of criminal law. The thesis divides scientist's biography into major periods and discovers the reasons, which influence the problem resolution in the sociology of criminal law. It also determines the directions of M.M. Gernet's theoretical insights into history of crime, death penalty, socialism ideas, and contribution into development of the Soviet school of sociology of criminal law. The research addresses fundamentals of sociological theory of crime, based on determining the correlation between the crime rate and such factors as gender, age, living conditions, level of education, employment, and bread price. It reveals new M.M. Gernet's methodological approaches to the study of crime sociology through application of statistical methods, interviews, observations, and questionnaires. For the purpose of M.M. Gernet's academic heritage application, the dissertation suggests amendments to the legislation in power and organizational activities to carry out re-socialization and morale building among specific social groups.

Keywords: Michael M. Gernet, factors of crime, sociology of criminal law, jurisprudence methodology, socialism, death penalty, re-socialization, punishment.